

A DIACHRONIC PERSPECTIVE ON THE EVOLUTION OF THE RELATIONS BETWEEN LINGUISTICS AND LITERATURE

Alina Şalgău Corocăescu

PhD Student, „Ştefan cel Mare” University of Suceava

Abstract: With this paper we propose to reconstitute the course of evolution of the relations between literature and linguistics from the moment of the emergence of the F. Saussure's theory of language and until the stage of creating the model of discourse analysis. Thus, within a periplus of more than half a century among the orientations, currents and researchers, we will consider three decisive moments: the postulation of the saussurean theory of language, the structuralist method and the emergence of the theories of enunciation, which have substituted structuralist imperialism with that of discourse.

Keywords: linguistics, literature, interdisciplinarity, Saussure, the structuralist method, the theories of enunciation, discourse analysis.

Introducere

Istoria recentă a științelor limbajului și cea a studiilor literare este, fără îndoială, dominată de înțelegerea și ilustrarea dinamicii raporturilor de determinare reciprocă, de stabilire a mizelor și conceptelor relaționale care pot da măsura zonelor de interferență dintre cele două domenii. „Orice concepție nouă asupra limbajului, notează D. Maingueneau în *Pragmatica pentru discursul literar*, influențează nemijlocit și receptarea operei literare” [(2005) 2007: 13]. Însă, atât în istoria lingvisticii, cât și în cea literară, se remarcă diferențe considerabile în ceea ce privește evaluarea și proporțiile metodelor și modelelor împărtășite, dar și înțelegerea necesității unei relații interdisciplinare. Măsura tuturor acestor manifestări s-a reflectat, mai ales, în teoria și critica literară care, începând cu secolul al XX-lea, oglindește în mare măsură schimbările de concepție și de metodă pe care cercetările în sfera limbajului le-au înregistrat. „Formalistă în antichitate” (T. Vianu, 1946: 44), critica literară aprecia opera literară ca pe un fapt lingvistic. Mai târziu, în secolul al XVI-lea, crește preocuparea antropologică, iar operele literare încep a fi analizate mai puțin după caracterul mijloacelor lingvistice pe care le pun în funcțiune. Cu toate acestea, pînă spre mijlocul secolului al XIX-lea, „epocă despre care se spune că marchează trecerea de la stadiul empiric, impresionist, la stadiul științific și autonom al lingvisticii” (S. Stati, 1971: 10), noțiunile proprii stilisticii erau utilizate frecvent în analiza textelor literare, iar gramaticienii și cercetătorii din stilistică țineau cont de exemplele date de textele literare.

După această perioadă, progresul intelectual în științele umaniste a dus la crearea unor noi discipline iar modernizarea comercială a înlesnit propagarea nestîmjenită a noilor idei și metodologii. Avîntul modernizator a creat, fără îndoială, polemici în cadrul domeniilor în care s-a manifestat, pe de o parte acționînd asupra echilibrului intern al unora dintre disciplinele deja existente, iar pe de altă parte amenințînd eliminarea granițelor dintre discipline.

I. Implicațiile modelului saussurian

În secolul al XX-lea, teoria saussuriană asupra limbii și limbajului a constituit o revoluție, în sensul unui moment ce a declanșat o veritabilă mișcare de reorganizare a cunoașterii în sfera științelor limbajului. Mai mult, iradierea, într-o formă sau alta, în lingvistică și mai apoi în critica și teoria literară, fundamentelor cuplurilor noționale *limbă-vorbire*, *sincronie-diacronie*, *sintagmatic-paradigmatic*, *semnificat-semnificant* va duce la

prefacerea generalizată a cadrului teoretic și practic de reflecție asupra literaturii. Astfel, după enunțarea teoriei saussuriene a „limbii drept sistem de semne, unde nu este esențială decât unirea dintre sens și imaginea acustică” (F. de Saussure, 1998: 40), critica va avea în vedere opera ca întreg deplin structurat, „ca sistem complex al raporturilor interne în care nu există detaliu indiferent” (J. Starobinski, 1974: 31).

În perspectivă diacronică, în imediata descendență a publicării în 1916 a *Cursului de lingvistică generală*, „un moment nou în cercetările științifico-literare l-a constituit îndreptarea atenției principale spre opera literară privită ca operă a artei cuvântului” (H. Markiewicz, 1988: 35). Prin urmare, organizarea lingvistică a operei literare devine punctul de referință al criticii și teoriei literare. Potrivit lui V. Nemoianu, „un întreg lanț de cercetători, încurajați de soluțiile incontestabile obținute în lingvistică mai ales, s-au străduit să proiecteze asupra câmpului cercetării literare metodele, noțiunile și distincțiile din lingvistică” (1967: 44).

Într-o primă fază, fundamentele esențiale ale acestei direcții se regăsesc în lucrările adeptilor *Cercului lingvistic de la Moscova* și ai *Societății pentru studiul limbajului poetic* cunoscută drept *OPOIAZ*: R. Jakobson, B. Tomașevski, V. Propp, B. Eihenbaum, I. Tînianov, V. Șklovskietc. Cercetările întreprinse în cadrul acestor grupări converg, potrivit lui B. M. Eihenbaum, în direcția „specificării și concretizării științei literare” (1983: 41), înțelegându-se prin aceasta sistematizarea studiului textului literar în sensul diferențierii acestuia de practica limbajului uzual și identificarea mărcilor unice ale *literalității*, acele „trăsături ale textului care diferențiază textele literare de cele non-literare, poezia de non-poezie” (H. F. Plett, 1983: 131). Potrivit lui C. Segre, o astfel de abordare permite cunoașterea particularităților fundamentale ale operei literare evidențiindu-se „faptul că ea nu este liniară (precum discursul lingvistic obișnuit), fie pentru că se desfășoară simultan la nivele diferite, fie pentru că unitățile semnificative ale fiecăruia dintre nivele au o întindere diferită și, din când în când, o importanță diferită” (1986: 32).

În baza unui model dihotomic *formă-conținut, semnat-semnificant*, formalisții ruși își construiesc teoria pe opoziția dintre valorile formale și cele semantice ale textului literar. G. Génette consideră că eludarea conținutului și reducția ființei literare la ființa sa lingvistică reprezintă pentru formalisții ruși un act compensatoriu. Dacă pentru o perioadă îndelungată de timp critica literară văzuse literatura ca pe un „mesaj fără cod, devenise necesar ca, pentru un timp limitat, ea să fie privită și ca un cod fără mesaj” (G. Génette, 1978: 68). În consecință, conceptul de *formă*, fundamental noii orientări, evoluează către noi semnificații: devine el însuși conținut și astfel „forma este un întreg concret, dinamic, cu valoare proprie independentă de diferite corelații exterioare” (M. Pop: 1983, prefață). Mai mult decât atât, înțelegând literatura ca pe un fapt lingvistic, „conceptul de formă începe treptat să se confunde cu conceptul de literatură ca atare, cu conceptul de fapt literar” (B. Eihenbaum, 1983: 50).

În cadrul cercului lingvistic de la Praga, fundamentele metodei formale, reevaluate prin prisma structuralismului, sunt diseminate în circulația științifică internațională. Într-un articol publicat în 1935, reconsiderând atât raportul dintre literatură și societate, cât și problema transportării unor concepte formaliste în paradigma structuralistă, R. Jakobson consideră că studiul literaturii nu poate fi disociat de evoluția firească a societății, așadar, nu poate și nu trebuie privit mecanicist și dialectic. Perspectiva cercetării literaturii ca sistem evolutiv impune de acum înainte și revizuirea funcționalității dihotomiei saussuriene *sincronie-diacronie*. Abordarea pur sincronă, explică R. Jakobson în *Problemele cercetării literaturii și limbii*, apare acum ca un impas: „orice sistem sincron ic își are trecutul și viitorul său ca elemente structurale inseparabile ale sistemului însuși” (1983: 793).

II. Structuralism

Considerând prevalența concepțiilor structuraliste aplicabile în diferite domenii, J. Starobinski afirmă că „structuralismul, în definiția sa cea mai generală, nu e altceva decât o propensitate lucidă de a ține seama de interdependența și interacțiunea părților în sînul întregului”(apud V. Nemoianu, 1967: 121). În cel de-al șaselea deceniu al secolului al XX-lea, cercetările lui R. Jakobson în lingvistică, Lévi-Strauss în antropologie, J. Lacan în psihanaliză, M. Foucault în istoria gândirii și nu în ultimul rînd studiile lui R. Barthes și a scriitorilor grupului *Tel Quel* în critica literară impun *structuralismul* drept modelul științific ce va deveni curînd paradigmă.

Saussure, notează É. Benveniste, „este, mai întîi și întotdeauna, omul fundamentelor” [(1966) 2000: 35]. Întreaga lingvistică structurală îi recunoaște la rîndul ei acest statut tocmai prin efortul fie de a aprofunda, fie de a depăși gândirea saussuriană pur dihotomică. Deși, Saussure nu a folosit niciodată în sens doctrinal termenul *structură*, în opinia lui J. Piaget, „structuralismul lingvistic propriu-zis s-a născut atunci cînd F. de Saussure a arătat că procesele limbii nu s-ar reduce la diacronie și că, istoria unui cuvînt, de exemplu, este adesea foarte departe de a explica semnificația lui actuală”(1973: 87). În cadrul *sistemului de semne* care este limba, urmează J. Piaget, sunt esențiale legile echilibrului care au repercursiuni asupra constituenților săi și care, „în fiecare moment al istoriei, depind de sincronie”(Ibid., p. 87).

Considerațiile asupra studiului intern și sincronic al sistemului, dar și cele referitoare la caracterul arbitrar al semnului lingvistic situează analiza structuralistă pe direcția subversiunii subiectului în favoarea generalizării capacităților limbajului „de a purifica bătrîna rațiune empirică și de a exercita o a doua critică a rațiunii pure pornind de la formele noi de apriorism matematic” [M. Foucault, (1966) 1996: 89].

Pentru Lévi-Strauss întîlnirea cu lingvistică structurală a însemnat dezvoltarea unei noi metode pozitive în analiza fenomenelor sociale. „Mitul, afirmă Lévi-Strauss, este limbaj” (1978: 76). Pornind de la această corespondență în cadrul căreia limbajul este definit drept „categorie privilegiată între realitățile umane și sursă a structurilor” (J. Piaget, 1973: 86), metoda de analiză structurală este demonstrată sistematic și amplu sub toate formele ei: „economie de explicație, unitate de soluție, posibilitatea de a reconstitui ansamblul pornind de la un fragment și de a prevedea dezvoltările ulterioare pe baza datelor actuale” (C. Lévi – Strauss, 1978: 98). Pornind de la Lévi-Strauss, extrapolarea metodei lingvistice structurale se realizează în baza unei analogii: mitul, inconștientul, corpul, lucrurile, omul în toate aspectele lui, totul poate fi așadar explicat prin limbaj. În baza unei viziuni exhaustive, pot fi distinse în modelele structuraliste propuse în lingvistică, în antropologie sau în critică literară o serie de trăsături comune: noțiunea de integralitate sau structură autonomă, considerentul că semnificația este consecință a relațiilor stabilite în interiorul structurii între elemente și mai departe a relației elementelor cu structura însăși și eludarea dimensiunii temporale în favoarea perspectivei sincronice.

III. Structuralism și critică literară

Între anii 1955 și 1960, continuă acțiunea de detașare a cercetării literare de orientările impresioniste, „de comparatismul ce căuta doar influențe și filiații” (I. M. Lotman, 1970: V), dar și de curentele evaluării critice, cărora subiectivismul le era intrinsec. Pe scurt, detașarea de toate acele metode care fac trimitere la contexte exterioare operei propriu-zise, acele corelații denunțate și de către formalistii ruși: biografia autorului, forțe sociale, etnice, politice, psihice. Astfel, „ideea unui discurs inovator preluat din lingvistică a dobîndit fără încetare autoritate în științele textului literar” (T. Pavel, 1993: 12).

Evoluția metodei structurale din lingvistică către literatură se datorează, în primul rînd, capacității acesteia de analiză și sinteză reflectată în orientarea către entități

cuprinzătoare, prin tendința de a considera că, „orice fenomen, aparent simplu, al realității se dovedește a fi [...] o structură alcătuită din elemente mai simple și constituind, la rîndul său, o parte componentă a unei entități mai complexe” (I. M. Lotman, 1970: 5). Asociind literatura cu „un sistem de semne al cărui material este limba” (S. Doubrovsky, 1977:16), studiul structural al literaturii are în vedere opera ca întreg deplin structurat în interiorul căruia „valoarea unităților distincte este determinată de regulile combinării și nu de caracteristicile lor intrinsece” (B. Valette, 1997: 88).

Potrivit lui T. Pavel, au existat trei varietăți majore de structuralism: *moderat*, *scientist și speculativ* (1993: 12). În cadrul fiecăreia dintre cele trei ramuri structuraliste, tendința de reorientare a procesului critic literar către analiza operei „în solitudinea ei incomparabilă” (S. Bratu, 1974: 181) s-a manifestat în forme și grade diferite. În afară de noțiunile lingvistice, *structuraliștii moderați* au utilizat și alte instrumente conceptuale din gramatica tradițională, teoria acțiunii sau analiza empirică. În această categorie T. Pavel încadrează lucrările de sistematizare a teoriei genurilor ale lui T. Todorov, analizele literare ale lui J. Rousset, lucrările de tematică fenomenologică ale lui Jean P. Richard, dar și poetica și naratologia lui G. Genette și T. Todorov (1993: 13). În categoria *structuraliștilor speculativi*, același autor îi include pe aceia dintre teoreticieni care au îmbinat în analizele lor atât considerațiile filosofice, cât și pe cele ideologice ale mișcării structuraliste: criticii literari din grupul *Tel Quel*, M. Foucault, L. Althusser, J. Lacan etc. În sfârșit, cei care și-au asumat în totalitate orientarea structuralistă și au aderat, cel puțin într-o anumită etapă a parcursului lor intelectual, la *modelul saussurian*, convinși fiind că acesta „oferea cea mai avansată metodologie imaginabilă în științele umaniste” (*Ibid.*, p. 13), sunt *structuraliștii științisti*: Lévi-Strauss, R. Barthes și A. J. Greimas.

Considerînd că „literatura e chiar limbajul său, sistem lingvistic și estetic în egală măsură” (1987: 134), pentru R. Barthes esențială este constituirea unei veritabile *științe a literaturii*, o știință ce nu s-ar mai compromite încercînd să impună operelor un sens, o știință care, notează Barthes, „nu va interpreta simbolurile, ci doar polivalența lor, într-un cuvînt, obiectul său nu va mai fi constituit de sensurile pline ale operei ci, dimpotrivă, de sensul vid care le poartă pe toate” (*Ibid.*, p. 142). Metodologiei inspirate din știința istoriei, unde literatura nu este altceva decît un document, un simplu fapt de arhivă al cărui sens denotă din relațiile contextuale, i se opune acum concepția imanentă asupra literaturii în care critica își concentrează atenția asupra operei în sine văzută drept multitudine de elemente ordonate pe baza anumitor reguli de ordine. Considerînd literatura un limbaj, adică „un sistem de semne” (*Idem*, 1964: 257), rolul criticului este de la sine înțeles acela de a reconstitui sistemul operei, așa cum lingvistul trebuie să stabilească structura formală a acesteia. Astfel, trecerea de la critica semnificațiilor la cea structuralistă se explică printr-un act al transferului, semnul scriitorului devine acum sensul criticului, ființa operei, urmează Barthes, „nu este în mesaj, ci în acest sistem, de aceea, criticul nu trebuie să reconstituie mesajul, ci numai sistemul ei” (*Ibid.*, p. 257).

Structuralismul își află în opera lui R. Barthes valoarea unui nou model de cunoaștere a literaturii care nu se poate realiza altfel decît prin recurs la o știință exterioară. „Modelul va fi bineînțeles lingvistic” (R. Barthes, 1987: 142). Așadar, lingvistica, știință obiectivă a analizelor sigure și a teritoriilor experimentale bine definite, poate garanta literaturii toată rigoarea comentariului critic. „Pus în fața imposibilității de a stăpîni toate frazele unei limbi, lingvistiul acceptă să stabilească un model ipotetic de descriere, pe baza căruia să poată explica cum sunt generate frazele infinite ale unei limbi. Oricare ar fi corectivele de adus, nu există niciun motiv să nu aplicăm o astfel de metodă la operele literaturii: aceste opere sunt ele însele asemănătoare unor imense fraze derivate din limba generală a simbolurilor printr-un număr de transformări reglate sau, mai general, printr-o logică semnificativă ce se cere descrisă” (*Ibid.*, p. 142).

IV. Dincolo de structuralism

Comparând științele cu niște valori care urcă și coboară la *Bursa Istoriei*, R. Barthes prevede declinul *imperialismului lingvistic* structuralist pe care îl pune pe seama formalizării excesive, a apropierei conținuturilor din ce în ce mai numeroase și mai depărtate de domeniul său originar: „[...] pe scurt, excesiv de ascetică sau de lacomă, firavă sau prea împlinită, lingvistica se deconstruiește” (R. Barthes, 1987: 355-356). Aceste afirmații pot lesne constitui atât epilogul perioadei structuraliste, cât și începutul unui nou imperialism, cel al discursului.

Sub influența unei paradigme marcată profund de eterogenitatea pozițiilor teoretice, dintre care amintim: gramatica generativă chomskyană în care limba nu mai este un produs static, ci este „un proces generativ” (C. Frîncu, 1999: 74), *lingvistica enunțării* fondată de Benveniste (1974), demersul derridian de construcție a *teoriei Textului* pe fundamentul *deconstrucției semnului* (J. Derrida, 1980: 49-119), *semanaliza* Juliei Kristeva și conceperea textului ca *productivitate* ([1968] 1980: 250), lingvistica se depărtează considerabil de analiza imanentă a textelor și se îndreaptă mai curînd către o orientare socio-comunicativă.

Potrivit lui D. Maingueneau, dezvoltarea disciplinelor discursului acționează în mod decisiv asupra reconsiderării rolului lingvisticii în analiza literară: „Progresele care au fost făcute în materie de genuri de discurs, de polifonie enunțiativă, de mărci ale interacțiunii orale, de procese argumentative, de legi ale discursului, de relații anaforice etc., ne fac să formulăm în termeni diferiți raporturile dintre cercetările din domeniul limbii și cercetările din domeniul literaturii. Există de acum înainte o *ordine a discursului* specifică, parcurs obligatoriu pentru înțelegerea actului literar” [(2004) 2007: 46].

O ruptură epistemologică considerabilă se produce în lingvistică odată cu emergența teoriei enunțării. Din acest moment este repus în discuție cuplul *limbă-vorbire*, în care Saussure închisese oarecum teoria limbajului. Dacă pentru Saussure, „limbajul nu se lasă clasificat în nicio categorie a faptelor umane” (1998: 36), pentru Benveniste, acesta reprezintă posibilitatea subiectivității deoarece: „[...] conține mereu formele lingvistice potrivite cu expresia sa, iar discursul provoacă manifestarea subiectivității, deoarece este alcătuit din instanțe discrete. Limbajul propune într-un fel forme *goale*, pe care fiecare vorbitor în exercițiul discursului și le însușește și le raportează la persoana *sa*, instituind în același timp un *eu* pentru sine însuși și un *tu* pentru partener” ([1966] 2000: 249-250).

Reconsiderarea, în cadrul discursului, tuturor fenomenelor legate de producerea acestuia, *subiectivitate*, *intersubiectivitate*, *frază*, *enunț*, *enunțare*, reprezintă pentru lingvistul francez, introducerea într-o logică a elementelor ce ar putea explica modul de funcționare al limbii, care „se formează și se configurează numai în discurs, actualizat în fraze” (*Ibid.*, p. 124).

În orientarea structuralistă, majoritatea lingviștilor se preocupau, în analiza unităților limbii, doar de identificarea structurii formale a constituenților. Pentru Benveniste însă, forma și sensul se află într-un raport de interdependență, prin urmare, definirea „formeii depinde de cea a sensului și vice-versa” (*Ibid.*, p. 119). În interiorul acestei relații conjuncte, determinarea sensului unei unități lingvistice presupune inevitabil și recursul la factori extralingvistici, adică la referenții pe care fiecare termen al enunțului îi presupune. În această ordine de idei, „frază este o creație nedefinită, varietate fără limite” (*Ibid.*, p. 123), ce aparține discursului și nu poate fi supusă unei codificări *à priori*.

Potrivit viziunii benvenistiene, conversia limbajului în discurs se realizează în actul propriu-zis al enunțării, prin actualizarea indicatorilor lingvistici, *forme verbale*, *pronume personale*, *deictice spațiale și temporale*, *modalizatori*, adică „cele acte discrete și de fiecare dată unice, prin care limba este actualizată în limbaj de către un locutor” (*Ibid.*, p. 239). Act individual și social în același timp, *enunțarea* exprimă atât posibilitatea de alegere a locutorului în interiorul paradigmei lingvistice, cât și gradul de supunere față de normele sociale instituite în cadrul grupului.

Lucrarea *Arheologia cunoașterii*, publicată de M. Foucault în 1972, exemplifică, în modul cel mai elocvent, tendințele inovatoare din științele umaniste, pe de o parte, iar pe de altă parte, așa cum observă T. Pavel, „demonstrează situația dificilă a gânditorilor francezi, care încercau, în deceniul șapte, să revoluționeze epistemologia” (1993: 102). Teza *Arheologiei cunoașterii* se constituie în baza raționamentului potrivit căruia organizarea discursivă a unei societăți poate da seama de mutațiile survenite în sistemul gândirii. În parcursul demonstrației sale, Foucault întrebuintează frecvent o serie de instrumente conceptuale preluate din diferite domenii corelative precum: lingvistică, sociologie, istorie etc. Pe lângă acestea, teoreticianul a elaborat și definit o serie de concepte esențiale pe care, de-a lungul timpului, noi cercetări le îmbogățesc și le redefinesc tot mai exact. *Analiza discursului*, în mod deosebit, preia și aprofundează conceptele de *formațiuni discursive*, *practici discursive* și *interdiscurs* [M. Foucault, (1966) 2010, *passim*].

Conceptele *arheologiei* lui Foucault se fundamentează progresiv pe contestarea permanentă a tuturor formelor prealabile. Astfel, proiectul „descrierii evenimentelor discursive” (*Ibid.*, p. 34) se opune în egală măsură atât analizei limbii, cât și istoriei gândirii. În cadrul „cîmpului evenimentelor discursive” (*Ibid.*, p. 34), înțeles drept ansamblul finit al secvențelor lingvistice care au fost deja formulate, condițiile de existență ale unei *formațiuni discursive* corespund următoarelor criterii specifice: tipul de enunțare, existența unui domeniu de obiecte comune, sistemul de concepte și opțiunile tematice: „în cazul în care se poate descrie un sistem de dispersie între un anumit număr de enunțuri, în cazul în care se poate defini o regularitate (o ordine, corelații, poziții și transformări) între obiecte, tipuri de enunțare și opțiuni tematice, vom spune, prin convenție, că avem de-a face cu o *formațiune discursivă* [...]” (*Ibid.*, p. 48).

Pentru M. Foucault, *enunțul* reprezintă unitatea minimală în analiza *formațiunilor discursive*, iar *discursul* este definit ca ansamblul de enunțuri care țin de aceeași *formațiune discursivă* și „pentru care este posibilă definirea unui ansamblu de condiții de existență”. (*Ibid.*, p. 145). D. Maingueneau reia conceptul de *formațiune discursivă* pe care îl prezintă, alături de *discurs* și *suprafață discursivă*, drept fundamental în teoria *analizei discursului* (1991: 10). Pentru acesta din urmă, *formațiunea discursivă* reprezintă de fapt un sistem de *constrângeri semantice* căruia discursul trebuie să se supună. Referitor la acestea, lingvista S.-M. Ardeleanu afirmă că „distincția conceptuală dintre *suprafață discursivă* și *formare discursivă* nu este decât un alt avatar al cuplului *limbă-vorbire* care circulă în cadrul analizei textuale, unde, fiecare teorie, păstrînd valoarea fundamentală, îl orientează într-un sens nou” (1995: 19).

M. Foucault avansează ideea că un *discurs pur*, eliberat de relațiile implicite cu celelalte discursuri sau de interacțiunea cu grupurile sociale, nu ar exista decât la „hotarele teologice ale Istoriei” [(1966) 2010: 87]. De aceea, în sistemul de formare al discursului există un sistem de dependențe. Pe de o parte, în funcție de acestea din urmă, se stabilesc, în cadrul „practicilor discursive” (*Ibid.*, p. 93), regulile de formare specifice care fac posibilă existența discursului ca atare, iar pe de altă parte, aceste dependențe relevă faptul că enunțurile nu există decât dacă sunt în relație cu alte enunțuri, implicit sau explicit, în „cîmpul enunțiativ” (*Ibid.*, p. 123), adică în *interdiscurs*. În baza acestor premise, Foucault definește *cîmpul enunțiativ* în termeni de *țesătură complexă și arhitectură*: „El se constituie, în primul rînd, din seria celorlalte formulări în interiorul cărora se înscrie enunțul, formînd un element [...] El se constituie, de asemenea, din ansamblul de formulări la care se referă enunțul (implicit sau nu) fie pentru a le repeta, fie pentru a li se opune, fie, în fine, pentru a vorbi la rîndul lui despre ele: nu există enunț care, într-un fel sau altul, să nu reactualizeze alte enunțuri [...]” (*Ibid.*, p.122-123).

De asemenea, plasată sub semnul pluridisciplinarității, teoria bahtiană, constituită aproape integral ca reacție împotriva *exceselormetodei formale ruse*¹, și-a regăsit ecou în diferite domenii de cercetare: critica și istoria formelor și genurilor literare, sociologie, analiza discursului, analiza textuală etc.

Pentru M. Bahtin, forma îi este corelativă conținutului, „care în afara acestei corelații nu are niciun sens” (1982: 67). De aceea, obiectivul principal al cercetării literare nu privește forma sau conținutul în individualitatea lor, ci structura *arhitectonică* a operei înțeleasă ca spațiu al interacțiunii dintre „atitudinea axiologică a autorului creator, conținut și formă” (*Ibid.*, p. 94-109). Pentru a conferi demersului de depășire a formalismului *abstract* întreaga eficacitate a criticii constructive, M. Bahtin creează o serie de concepte, precum cel de *cronotop*² (*Ibid.*, p. 294) sau cel de *dialogism*, cu scopul de a descrie procesul prin care, într-un text literar, sensul rezultă din interacțiunea conținutului ideologic și a formei.

Departate de a recuza autorul și a reduce textul literar la un sistem abstract, M. Bahtin descrie complexitatea raporturilor pe care diferitele limbaje, voci și stiluri le întrețin unele cu celelalte în interiorul aceluiași text. *Discursul* instituie textul ca mediu dinamic, *plurivocal*, iar *dialogismul* rezultă din „relațiile și corelațiile speciale între enunțuri și limbaje” (*Ibid.*, p.120). Avansînd ideea că orice *discurs* este caracterizat de *intenționalitate*, M. Bahtin extinde *principiul dialogismului* asupra întregii activități umane: „a studia discursul în sine, ignorînd orientarea lui în afară, este tot atît de absurd ca a studia o trăire psihică în afara realității asupra căreia aceasta este orientată și care a determinat-o” (*Ibid.*, p. 148).

În teoria bahtiană, dimensiunea interactivă a limbajului nu presupune doar analiza particularităților dialogului studiat ca „formă compozițională a structurii vorbirii” (*Ibid.*, p. 134), producțiile monologate, indiferent de tipologia lor, sunt de asemenea dialogate în măsura în care sunt determinate de un ansamblu de producții anterioare. „Discursul își conține obiectul în mod dialogic. [...] Orice discurs este orientat spre un răspuns și nu poate evita influența profundă a discursului prevăzut. [...] Formîndu-se în atmosfera a ceea ce e dinainte spus, discursul este, în același timp, determinat de ceea ce n-a fost încă exprimat, dar forțat și deja prevăzut de cuvîntul de răspuns. Așa se întîmplă în orice dialog viu. Toate formele retorice, monologice prin structura lor compozițională sunt orientate către un ascultător și un răspuns” (*Ibid.*, p. 134-135).

Fundamentul *teoriei dialogismului* bahtian rezidă pe de o parte în faptul că orice discurs, de orice natură, implică, în mod firesc, reluarea și modificarea unui discurs anterior, iar pe de altă parte în faptul că este în permanență orientat către comprehensiunea reciprocă. Astfel, *relațiile interdiscursive* se constituie ca urmare a faptului că orice formă de conștiință sau cunoaștere este mediată de *activitatea discursivă*, avînd în vedere faptul că orice discurs „trece prin mediul discursurilor și accentelor străine, consună ori e în dezacord cu anumite elemente ale lui, izbutind, în acest proces dialogizat, să-și modeleze chipul și tonul stilistic” (*Ibid.*, p. 132).

Prin urmare, constituirea unui cîmp disciplinar autonom al cărui obiect de studiu este *discursul* se înscrie într-un proces evolutiv și convergent al mai multor orientări: lingvistică, istorie, sociologie etc. De altfel, D. Maingueneau definește analiza discursului „discipline carrefour” (1996, *Avant-propos*). Deschiderea interdisciplinară și „varietatea semantică a noțiunii dediscurs” (S.-M. Ardeleanu, 1995: 19) reflectă aspectul eterogen al domeniului,

¹Mihail Bahtin reproșează metodei formale ruse „poziția științifică nesatisfăcătoare [...] condiționată în ultimă instanță de atitudinea eronată (sau în cel mai bun caz confuză în privința metodei) a poeziei concepută de ele față de estetica generală, sistematico – filozofică” (1982: 42)

²Autorul definește *cronotopul* „ceea ce în traducere ad litteram înseamnă timp – spațiu) conexiunea esențială a relațiilor temporale și spațiale, valorificate artistic în literatură. [...] Timpul, aici, se condensează, se comprimă, devine vizibil din punct de vedere artistic; spațiul însă se intensifică, pătrunde în mișcarea timpului, a subiectului, a istoriei” (1982: 294).

acesta relevînd mai curînd „un ansamblu de cercetări care au în vedere limbajul, plasînd pe primul loc activitatea subiecților, dinamica enunțiativă, relația cu contextul social”(D. Maingueneau, 1991: 11).

Odată cu reconfigurarea disciplinară în jurul conceptului de *discurs* reflecțiile lingvistice asupra *discursului literar* se schimbă considerabil în acord cu noua viziune asupra limbii și se conturează astfel noi modele explicative al căror aparat conceptual uzează termeni precum: *modalități, discurs indirect, polifonie, temporalitate, determinare temporală, metaenunțare* etc. Interpretată prin prisma acestor termeni, în care remarcă D. Maingueneau, „referința la lume și înscrierea partenerilor enunțării în discurs se întrepătrund” [(2005) 2008: 45], literatura constituie în primul rînd *o activitate*: „[...] ea nu ține doar un discurs despre lume, ci își organizează propria prezență în această lume. În loc să pună operele în relație cu instanțe aflate la mare distanță de literatură (clasele sociale, mentalitățile, evenimentele istorice, psihologia individuală ...), reflectarea în termeni de discurs ne obligă să ne îndreptăm atenția către marginile imediate ale textului (ritualurile sale de scriere, suporturile materiale, scena de enunțare ...).” (*Idem*, (2004) 2007: 50).

Altfel spus, în contextul teoretic al analizei discursului, viziunea asupra literaturii se înscrie pe axa dezvoltării unui ansamblu de concepte și principii care reflectă și descriu, în aceeași măsură, discursivitatea specifică textului literar.

Concluzii

Fără îndoială, manifestarea teoriilor lingvistice în interiorul practicii literare a generat atît legături autentice, cît și situații conflictuale. În final, putem afirma că odată cu emergența teoriilor enunțării și a analizei discursului reflecțiile lingvistice asupra literaturii se modifică considerabil. Înscrise într-un cadru pluridisciplinar, pragmatică, sociocritică retorică etc., noile modele investigative propun un aparat conceptual care impune o dublă exigență: prima vizează atît poziționarea lingvisticii, cît și a literaturii într-un spațiu frontalier, orientate către noile modele investigative, iar ce-a de-a doua reclamă un cercetător de asemenea orientat către pluridisciplinaritate.

În noua epistemologie, aparatul conceptual a evoluat dinspre structuralism către lingvistica discursului, conturînd astfel noi modele explicative, dar și constituirea unui spațiu comun de reflecție asupra diferitelor definiții și teorii provenite din diverse domenii, în vederea înscrierii lor într-o logică reformatoare.

BIBLIOGRAPHY

- ARDELEANU, Sanda-Maria, 1995, *Repere în dinamica studiilor pe text, De la o Gramatică Generativă către un model de Investigație Textuală*, București, Editura Didactică și Pedagogică
- BAHTIN, M., 1982, *Probleme de literatură și estetică*, Traducere de Nicolae Iliescu, București, Editura Univers
- BARTHES Roland, 1964, *Essais critiques*, Paris, Editura Seuil
- BARTHES Roland, 1987, *Romanul scriiturii*, Selecție de texte și traducere de Adriana Babeți și Delia Șepețean-Vasiliu, București, Editura Univers
- BENVENISTE, Émile, (1966) 2000, *Probleme de lingvistică generală*, vol. 1, București, Editura Universitas
- BRATU, Savin, 1974, *Fundamentele Criticii literare moderne (I), De la Sainte-Beuve la Noua Critică*, București, Editura Univers
- DOUBROVSKY, Serge, 1977, *De ce noua critică*, Traducere de Dolores Toma, București, Editura Univers
- EIHENBAUM, B. M., 1983, *Teoria Metodei Formale*, în *Ce este literatura? Școala formală rusă*, Antologie și prefață de Mihai Pop, București, Editura Univers

- FOUCAULT, Michel, (1966) 2010, *Arheologia cunoașterii*, Traducere de Bogdan Ghiu, București, Editura Rao
- FOUCAULT, Michel, (1966), 1996, *Cuvintele și lucrurile, O arheologie a cunoașterii*, Traducere de Bogdan Ghiu și Mircea Vasilescu, București, Editura Univers
- FRÂNCU, Constantin, 1999, *Curenți și tendințe în lingvistica secolului nostru*, Iași, Casa Editorială Demiurg
- GENETTE, Gérard, *Figuri*, Traducere de Angela Ion, Irina Mavrodin, București, Editura Univers
- JAKOBSON, Roman, 1983, *Problemele cercetării literaturii și limbii*, în *Ce este literatura? Școala formală rusă*, Antologie și prefață de Mihai Pop, București, Editura Univers
- KRISTEVA, Julia, (1968) 1980, *Problemele structurării textului*, în *Pentru o teorie a textului*, Antologie *Tel Quel* 1960-1971, București, Editura Univers
- LOTMAN, I. M., (1964) 1970, *Lecții de poetică structurală*, Traducere de Radu Nicolau, București, Editura Univers
- MAINGUENEAU, Dominique, 1991, *L'analyse du discours*, Hachette
- MAINGUENEAU, Dominique, 1996, *Les termes clés de l'analyse du discours*, Seuil
- MAINGUENEAU, Dominique, (2004) 2007, *Discursul literar, Paratopie și scenă de enunțare*, Traducere de Nicoleta Loredana Moroșan, Iași, Institutul European
- MAINGUENEAU, Dominique (2005) 2007, *Pragmatică pentru discursul literar*, Traducere de Raluca-Nicoleta Balațchi, Iași, Institutul European
- MAINGUENEAU, Dominique, (2005) 2008, *Lingvistică pentru textul literar*, Traducere de Ioana- Crina Coroi și Nicoleta Loredana Moroșan, Iași, Institutul European
- MARKIEWICZ, Henryk, 1988, *Conceptele științei literaturii*, Traducere de Constantin Geambașu, București, Editura Univers
- NEMOIANU, Virgil, 1967, *Structuralismul*, București, Editura Pentru Literatură Universală
- PAVEL, Toma, 1993, *Mirajul lingvistic*, București, Editura Univers
- PIAGET, Jean, 1973, *Structuralismul*, București, Editura Științifică
- PLETT, Heinrich F., 1983, *Știința textului și analiza de text, Semiotică, Lingvistică, Retorică*, Tradus de Speranța Stănescu, București, Editura Univers
- SEGRE, Cesare, 1986, *Istorie, cultură, critică*, Traducere de Ștefania Mincu, București, Editura Univers
- STAROBINSKI, Jean, 1974, *Relația critică*, Traducere de Al. George, București, Editura Univers
- SAUSSURE, Ferdinand, 1998, *Curs de lingvistică generală*, Traducere de Irina Izverna Tarabac, București, Editura Polirom
- STATI, Sorin, 1971, *Interferențe lingvistice*, București, Editura Științifică
- STRAUSS, Claude Lévi, 1978, *Antropologia structurală*, București, Editura Politică
- VALETTE, Bernard, 1997, *Romanul, Introducere în metodele și tehnicile moderne de analiză literară*, Editura Cartea Românească
- VIANU, Tudor, 1946, *Figuri și forme literare*, București, Editura Casa Școalelor
- Antologii:**
- ***1980, *Cercetare preliminară a noțiunii de text*, în *Pentru o teorie a textului*, Antologie *Tel Quel* 1960-1971, București, Editura Univers
- ***1983, *Teoria Metodei Formale*, în *Ce este literatura? Școala formală rusă*, Antologie și prefață de Mihai Pop, București, Editura Univers